

1.3 ZAMAN GÖSTERİMİ

Gösterimin tüm türlerinde olduğu gibi, zaman gösteriminde de katılımcı-rolü önem taşımaktadır. Zaman gösterimi, dillerde genel olarak *dilbilgisel zaman ulamı* (tense) ve *şimdi, sonra, yakında, birazdan, son zamanlarda* gibi *gösterimsel zaman belirteçleri* ile kodlanmaktadır.

şimdi: ‘konuşucunun ‘şimdi’yi içeren sözceyi ürettiği zaman’
‘KZ’yi içeren, kullanımsal olarak belirli zaman aralığı’

Normal olarak bir konuşma olayında **kodlama zamanı** (KZ) ile **çözme zamanı** (ÇZ) eşzamanlıdır (Lyons (1977) buna *gösterimsel eşzamanlılık* adını verir). Ancak, dilbilgisel zamanın zaman göstericisi olarak kullanıldığı (44)a’daki gibi bir durumda KZ ile ÇZ’nin örtüşmediği ya da (44)b’de olduğu gibi gösterim merkezinin **yansıtıldığı** durumlar olabilir:

- (44) a. Bu mektubu sana derin duygularıyla *yazıyorum*.
b. Bu mektubu sana derin duygularıyla *yazdım*.

Ayrıca, zaman göstericilerinin farklı zaman aralıklarını gösterebilmesi de söz konudur:

- (45) Kolu *şimdi* çek! (jest kullanımı; ‘şu an’)
(46) *Şimdi* tezime çalışıyorum. (son noktası belirtilmemiş zaman aralığı; ‘bu aralar’)

ZAMAN GÖSTERİMİNİN KÜLTÜREL ZAMAN ÖLÇÜMÜ İLE GÖSTERİMSEL OLMAYAN İLİŞKİSİ

Bugün, dün, yarın belirteçleri, zaman farklılıklarının günlük aralıklarla bölünmesini öngörmektedir. Öyleyse, bu birimlerin kullanımsal anlamları şöyle açıklanabilir:

- Bugün* : ‘KZ’yi içeren günlük zaman aralığı’
Dün : ‘KZ’yi içeren günlük zaman aralığının hemen öncesindeki günlük zaman aralığı’
Yarın : ‘KZ’yi içeren günlük zaman aralığının hemen sonrasındaki günlük zaman aralığı’

Ancak, Fillmore’un da (1975) belirttiği gibi, bunlar iki tür gönderim içerir:

- 1) Zaman aralığının kendisinin tümüne gönderimde bulunabilirler (ör. (47)a)
- 2) İlgili zaman aralığındaki bir noktaya gönderimde bulunabilirler (ör. (47)b)

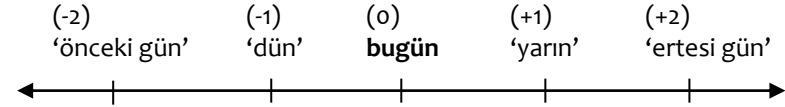
- (47) a. Yarın Çarşamba.
b. Kenan *dün* Okan’a sopayla vurdu.

Bugün, dün, yarın gösterimsel sözcükleri, takvim günlerini etkisizleştirmektedir:

- (48) Sınıftakilerle Perşembe günü buluşacağız. (Bu tümce Perş. günü söylenmiştir. Gönderim sonraki Perş. günüdür; yoksa *bugün* denirdi.)

Diller, *bugün, dün, yarın* gibi gösterimsel gün adlarının sayısı açısından farklılıklar göstermektedir.

Türkçe

(Türkçede zaman gösterimi için kullanılan gün adlarının ‘simetrik’ bir görünüm sergilediği görülüyor. Ancak, bunlardan yalnızca *dün, bugün* ve *yarın* için özgül adlar, yani özel *sözlükbirimler* (lexeme) kullanılmaktadır; diğer günlük zaman aralıkları geçmiş göstermek üzere ‘önce’, geleceği göstermek üzere de ‘ertesi’ sözcüklerinin kullanılmasıyla anlatılmaktadır; bu anlamda, bu günler *öbeksal* (phrasal) anlatımlarla gösterilmektedir. Her iki yönde de öbeksal olarak daha fazla günü anlatmak ‘daha’ belirtecinin eklenmesiyle olasıdır: *daha önceki gün, daha daha önceki gün, daha ertesi gün, daha daha ertesi gün* vb.)

<i>Bulgarca</i>		<i>Rumence</i>	
onzi den	-2 (lit. "o/ötedeki gün")	ras-ras-ras-alaltaieri(?)	-5
vchera	-1	ras-ras-alaltaieri(?)	-4
dnes	o ('bugün')	ras-alaltaieri	-3
utre	+1	alaltaieri	-2
vdrugi den	+2 (lit. "diğer gün")	ieri	-1
		azi/astazi	0 (‘bugün’)
		miine	+1
		poimiine	+2
		ras-poimiine	+3
		ras-ras-poimiine(?)	+4
		ras-ras-ras-poimiine(?)	+5
		vb.	
<i>Hollandaca</i>		<i>Danca</i>	
(eer-eergisteren)	-3	(i for-forgars	-3)
eergisteren	-2	i forgars	-2
gisteren	-1	i gar	-1
vandaag	o ('bugün')	i dag	0 (‘bugün’)
morgen	+1	i morgen	+1
overmorgen	+2	i overmorgen	+2
(over- overmorgen)	+3	(i over-overmorgen	+3)

(Tent, 1998)

Hintçe:

tarso	-4
narso	-3
parso	-2
kal	-1
aaaj	o ('bugün')
kal (bihaan)	+1
parso	+2
narso	+3
tarso	+4

Hintçede geçmişteki günün mü yoksa gelecekteki günün mü anlatılmak istendiği, dilbilgisel zaman çekimi ile anlaşılacaktır.

SİMETRİK GÖSTERİM DİZGELERİ														
				-1	0	+1								
				(ÖRNEĞİ YOK)										
				-2	-1	0	+1	+2						
				(23 DİL)										
				-3	-2	-1	0	+1	+2	+3				
				(14 DİL)										
				-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4		
				(3 DİL)										
				-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5
				1 DİL - Erromangan (Vanuatu))										
ASİMETRİK GÖSTERİM DİZGELERİ														
				-2	-1	0	+1	+2	+3					
				(3 DİL)										
				-2	-1	0	+1	+2	+3	+4				
				(1 DİL - Malay)										
				-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5			
				(3 DİL - Hausa)										
				-3	-2	-1	0	+1	+2					
				(1 DİL - Günlük İspanyolca (Güney İspanya))										

Tablo: Gösterimsel Gün Adlarının Dillerdeki Sayısal Dağılımı

(Tent, 1998)

Karmaşık Zaman Belirteçleri

geçen cuma, bu sabah, gelecek yıl vb.

← Bu anlatımlar gösterimsel bir niteleyici ile gösterimsel olmayan bir ad ya da 'ölçüm sözcüğü'nü içermektedir.

Aşağıdaki durumlar ilgi çekicidir:

<i>Bu hafta</i>	'KZ'yi içeren zaman dilimi'
<i>Bugün</i>	'KZ'yi içeren zaman dilimi'
<i>Bu Ağustos</i>	'KZ'yi içermek zorunda olmayan zaman dilimi'
<i>Bu sabah</i>	'KZ'yi seçimlerlik olarak içeren zaman dilimi'

- (49) a. 'Bu Pazartesi arkadaşım ile buluştum' : içinde olunan haftanın geçmiş Pazartesi günü
b. 'Bu Pazartesi arkadaşım ile buluşacağım' : sonraki ilk Pazartesi

DİLBİLGİSEL ZAMAN (tense) ve GÖSTERİM

İki tür zaman kavramını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, dillerdeki kullanımından bağımsız olan ve dolayısıyla kendi başına bağımsız bir anlamsal ve kuramsal ulam oluşturan dil-üstü zaman'dır (**Dü-zaman**). İkincisi ise, dillerde dilbilgisel gerekliliklerden dolayı var olan dilsel-zamandır (**D-zaman**).

Dü-zaman : Eylem çekiminde biçimbilimsel olarak gerçekleşmek zorunda değildir.
Zaman belirteçleri ya da diğer zaman ifadeleri ile tüm dillerde gerçekleşir.
Bütünüyle gösterimsel niteliklidir.

D-zaman : Pek çok dilde biçimbilimsel olarak gerçekleşir (Ancak, Çince ve Yoruba gibi dillerde D-zamanın olmadığı söylenmektedir)
Gösterimsel olup olmadığı deneysel bir sorundur.

- (50) a. Two and two is four. (İki kere iki dört eder.)
b. Iguanas eat ants. (Iguanalar karınca yer.)
(Bu tümceler yalnızca D-zaman içermektedir.)

1.4 SÖYLEM GÖSTERİMİ

Söylem gösterimi, bir sözcedeki ifadelerle bu sözcenin içinde bulunduğu bir söylemin kimi bölümlerine gönderimde bulunma işlemidir.

- Söylem zaman içinde geliştiği için, **zaman gösterimi** sağlayan anlatımların söylem gösterimi için de kullanıldığı görülmektedir.

Zaman Gösterimi

önceki hafta, bir sonraki gün vb.

Söylem Gösterimi

önceki paragraf, bir sonraki sayfa vb.

- Benzer bir biçimde, **yer gösterimi** sağlayan anlatımların benzerleri de söylem gösterimsel olarak kullanılabilir. Örneğin, **bu** ve **şu** gibi normalde yer göstericisi olan anlatımlar, söylemin kimi bölümlerini göstermek amacıyla da kullanılabilir:

- (51) Eminim **şu** fıkrayı bilmiyorsunuz. (gösterim, söylemin ilerisine)
 (52) **Bu** duyduğum en komik hikaye. (gösterim, söylemin gerisine)
 (53) Aşağıdaki örneği inceleyelim.
 (54) Yandaki şemaya bakınız.
 (55) Konuşmamın başında da belirttiğim gibi...

GÖNDERİM VE SÖYLEM GÖSTERİMİ

Bu ikisi arasında genellikle bir benzerlik vardır ve bunlar rahatlıkla birbiriyle karıştırılabilir. Ancak, bunlar arasında, bütünüyle birbirini dışlayıcı olmasalar da, bir ayırım yapmak gerekmektedir. Ayırımı şu biçimde yapabiliriz:

Bir adıl bir dilsel ifadenin kendisine (ya da bir söylem bölümüne) işaret ettiğinde söylem-gösterimsel, daha önceki başka bir dilsel ifadenin gönderimde bulunduğu bir göndermeye gönderimde bulunduğu ise gönderimseldir (bu durumda bu adıl ile önceki dilsel ifade eş-gönderimlidir).

- (56) A: Sözcüğümüz “reenkarnasyon”.
 B: **Bunu** yazabilir misin?

Bu örnekte gönderim doğrudan *reenkarnasyon* sözcüğüne yapıldığından, bu bir söylem gösterimi örneğidir.

- Tümce içi söylem gösterimi:**

- (57) *Bu* tümce doğru değildir.
 (58) *Bu* tümceyi yazma nedenim...
 (59) *Şu anda* okumakta olduğunuz tümce...

Fillmore (1977), anlambilim literatüründe ünlü olan ör. (57) türündeki çelişkilerin (paradoxe) söylem gösterimi kuramı ile çözülebileceğini düşünmektedir.

Kimi sorunlu durumlar:

Adıllaştırma (pronominalization) çalışmalarında, söylem gösterimi ile gönderim arasındaki ayrımla ilgili pek çok sorun dile getirilmiştir. Aşağıda bunlardan ikisini göreceğiz:

a) tembellik adıkları (pronouns of laziness):

- (60) The man who gave his paycheck to his wife was wiser than the man who gave it to his mistress.
 (61) Maaşını karısına veren adam, (**onu/Ø**) metresine veren adamdan daha akıllıydı.

Bu örneklerde ‘o’, ‘Ø’ ve ‘it’ adıkları ‘maaşını’ ve ‘his paycheck’ ile eş-gönderimli değildir. Bu adılar, ilgili AÖ’ler yinelenseydi neye gönderim yapılacaksa ona işaret etmektedir (yani maaşını metresine veren adamın metresinin aldığı maaşa). Bu nedenle böyle adılar Geach ve Karttunen tarafından **tembellik adıkları** olarak adlandırılmıştır. Bu tür adılların tek başlarına gönderimsel olmadığı, ancak söylem gösterimi yoluyla daha önceki bir AÖ’ye gönderimde buldukları söylenebilir.

b) karışık söylem gösterimi (impure textual (discourse) deixis):

- (62) A: Onu hiç görmedim.
 B: **Bu** koca bir yalan.

Bu adılının (önceki tümcenin önermesi ya da doğruluk değeriyle eş-gönderimli olarak algılanmadığı sürece), gönderimsel olduğunu söylemek zordur. Ancak, bu adıl söylem-gösterimsel de değildir (önceki tümceye gönderimde bulunmaktadır ama, gönderimi, büyük olasılıkla, bu tümcenin kendisine değil, tümcede dile getirilen yargıyadır).

SÖYLEM GÖSTERİMİNİN BELİRGİN ÖRNEKLERİ

- Hemen tüm dillerde bir sözceyi söylemin çeşitli bölümlerine bağlayan şu türden ifadelerin bulunmaktadır: **ama, bundan dolayı, o halde, bunun yanında, aslında, yani, her şeyin ötesinde** vs. Bu tür ifadeler, kendi anlamları ve söylem yapısı içindeki diğer işlevlerinin yanında, içinde buldukları sözcelerin, söylemin bir devamı olduğunu ya da kendilerinden sonra söylemin devam edeceğini sezdirmekte, bu nedenle de söylem-gösterimsel bir işlev de taşımaktadırlar.
- Kimi dillerde ise açıkça söylem ve bağlam tabanlı kavramlar için kullanılan biçimbirimler bulunmaktadır.

Öykünün ana izleğinin imlenmesi (main story line): Bir Kızılderili dili olan Cubeo'da bir öyküdeki ana karakterler ve onların eylemleri özel biçimbirimler ile imlenmektedir.

Konu belirleyiciler (topic markers): Kimi dillerde var olan konu belirleyici ifadeler, içinde buldukları sözceyi söylemin önceki bölümlerinde tanıtılmış olan konulara bağlamakta, bu nedenle de söylem-gösterimsel bir işlev taşımaktadır (Burada unutulmaması gereken, böyle bir işlevin ancak ikincil nitelikli olduğudur.)

- (63) Ano-hon-**wa** John-ga kat-ta.
O kitap-konu John-özne aldı
'As for that book, John bought it.'
'O kitabı John aldı.'